

Наукові праці історичного факультету
Запорізького національного університету, 2013, вип. XXXVI

Ключевые слова: кооперация, съезд потребительских обществ, съезд кредитной кооперации, Всероссийский кооперативный съезд, Всеукраинский кооперативный съезд, Украинский центральный кооперативный комитет.

Shandra I. A. The formation of the Ukrainian representative structure of cooperation (second half of the XIX – the beginning of the XX century).

The process of formation of the vertical of representation of interests of Ukrainian cooperation is regarded in second half of the XIX – the beginning of the XX century, difficulties and barriers along the way; the major issues raised by the cooperative congresses of different scopes and their results are characterized.

Keywords: cooperation, congress of consumer societies, congress of credit cooperatives, All-Russian cooperative congress, All-Ukrainian cooperative congress, Ukrainian central cooperative committee.

УДК 94(477)"1900/1914":334

Ю. І. Магась-Демидас

РОЗВИТОК КООПЕРАТИВНИХ ОБ'ЄДНАНЬ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто процес консолідації кооперативних установ Правобережної України на початку ХХ ст., що полягав у створенні союзів різного масштабу. Проаналізовано чинники, що спонукали кооператорів до організації об'єднань, досягнення кооперативів у даній сфері, а також фактори, які не дозволяли кооперативним об'єднанням розгорнути роботу у повному обсязі. Охарактеризовано появу і розвиток союзів у двох галузях кооперації: споживчій та кредитній. Простежено регіональні особливості даного процесу у трьох правобережних губерніях: Київській, Подільській і Волинській.

Ключові слова: Правобережна Україна, товариство оптових закупівель, районне об'єднання, союз споживчих товариств, Київський кредитний союз.

У другій половині ХІХ ст. на території Правобережної України розпочався кооперативний рух, який до початку ХХ ст. став доволі масштабним. Кооперативні установи діяли у сферах сільського господарства, кустарного виробництва (сільськогосподарські товариства і громади, артілі), фінансів та кредиту (кредитні й ощадно-позичкові товариства), торгівлі (споживчі товариства). Найбільшого поширення набула кредитна й споживча кооперація. За кількістю таких товариств Правобережжя посідало помітне місце серед інших регіонів Російської імперії, проте, рівень розвитку даних видів кооперації був не надто високим. Кооператори намагалися покращити становище шляхом об'єднання кооперативних установ у союзи. Останні почали утворюватися на початку ХХ ст. саме в галузях торгівлі та кредиту. Процес консолідації проходив доволі складно, він мав свою специфіку в трьох правобережних губерніях. Проблема організації союзів була однією з наріжних у тогочасному кооперативному русі, тому дослідження розвитку кооперації означеного періоду не може обійтися без аналізу даного питання.

Тема кооперативних союзів Правобережжя досі окремо не розглядалася. Окремі наробітки містяться у працях В. Марочка [1] та І. Фаренія [2; 3], де проблема зачіпається у загальному контексті кооперативного процесу. Тому метою даної публікації є розгляд процесу утворення кооперативних об'єднань у Правобережній Україні, аналіз їхньої діяльності, характеристика недоліків у роботі й оцінка її ефективності.

Організація союзів – один із закономірних етапів розвитку кооперативного руху. По мірі збільшення кількості кооперативних установ зростала потреба в об'єднанні зусиль для більш ефективного функціонування. Зокрема, споживчі товариства Правобережжя були дрібними, через що не мали достатніх коштів для закупівлі товарів. Крім того, селяни не мали знань і досвіду торговельної діяльності. Ці причини часто призводили до занепаду товариств. Створення ж союзів споживчих кооперативів давало можливість закуповувати крам великими партіями (отже – дешевше) за допомогою кваліфікованих фахівців. Кредитним кооперативам теж не вистачало коштів для розгортання операцій, а об'єднання дозволяли надавати фінансову взаємодопомогу й перекидати ресурси із одного товариства до іншого.

Організувати союз було дуже складно, оскільки влада ставилася до таких утворень підозріло. Міністерство внутрішніх справ вважало, що «надто широкий розвиток союзів створює серйозну небезпеку для справи охорони державного порядку» [4, с.145-146]. Тому кооператорам доводилося придумувати різні обхідні шляхи. У споживчій кооперації практикувалася форма об'єднання у вигляді товариств «оптових закупівель» [5, с.70]. Вони функціонували на основі договору або за типовим статутом споживчих товариств. Останні відрізнялися від звичайних споживчих кооперативів тим, що мали ширший район дії, і членами в них були не фізичні особи, а товариства [6, с.18-19]. Наприклад, Сопинське товариство оптових закупівель, що відкрилося 1913 р. в Бердичівському повіті, діяло за статутом споживчих товариств. До нього приймалися особи, товариства, артілі та інші установи. Пай у ньому становив 3 руб., вступна плата – 50 коп., що не відрізнялося від розміру внесків у звичайних товариствах [7, арк.11, 27 зв.-28].

Своєрідний вихід знайшли волинські кооператори. У липні 1910 р. в Почаєві на з'їзді уповноважених споживчих товариств «Союза русского народа» було вирішено створити Почаєво-Волинський союз споживчих товариств із центром у Кременці [8, с.22]. Засновники взяли за зразок статут Московського союзу споживчих товариств (найбільшого об'єднання споживчої кооперації Російської імперії), нічого в ньому не змінюючи. Це був дилетантський підхід, оскільки в документі містилися положення, не придатні для таких

невеликих установ, наприклад, про відкриття агентур, страхування. Окремі з цих завдань новий союз сподівався реалізувати після того, як його діяльність досягне значних розмірів [9, арк.6-6 зв.].

Договірна форма була не зручною, оскільки створені на такій підставі об'єднання не мали статусу юридичних осіб. Якщо у статутних кооперативах правління в будь-якому випадку могло виступати від імені всієї установи, то договірне товариство могло бути представлене одним із членів лише за наявності довіреності від усіх інших учасників. Статутне товариство поповнювалося новими членами вільно, а в договірному у разі вступу чи виходу хоча б одного учасника необхідно було щоразу укладати новий договір. Для прийняття нового члена до статутного об'єднання вистачало згоди правління або частини членів, а поповнення договірного вимагало згоди всіх учасників [10, с.9-10].

Однак, оскільки статuti об'єднань затвердити було дуже важко, частина закупівельних товариств діяла саме на основі договору. Наприклад, у лютому 1913 р. було подано на затвердження статут об'єднання товариств Сквирщини, але губернатор відхилив його, не обґрунтовуючи мотивів свого рішення. Тому довелося розробити проект договірної закупівельної товариства [11, с.25]. У червні 1914 р. прийнято рішення про створення на основі договору Білоцерківської районної спілки [12, с.413].

У Житомирі 30 травня 1913 р. відбулася нарада представників споживчих товариств, на якій вирішено якнайшвидше відкрити об'єднання на договірних засадах. На зібранні були присутні гості з Подільського земства В. Ворников та І. Кальницький. Вони ділилися досвідом створення кооперативних союзів на Поділлі [13, с.20, 23].

У Подільській губернії процес ліквідації відокремленості кооперативних організацій розпочався 14-15 січня 1908 р., коли у Вінниці, за ініціативою відділу із покращення дрібних господарств, уперше відбулася нарада кооперативів. Консолідація споживчих товариств почалася з появи районних об'єднань із центрами у великих селах. Автором ідеї їх створення став Й. Волошиновський [14, с.16-17]. Організація такого роду об'єднань була характерною тільки для Поділля.

На початку 1909 р. виникло перше таке об'єднання у селі Пеньківка, а згодом – у Яланці (Ольгопільського) та Вороновиці (Брацлавського повіту). Ці так звані «райони» відразу були приречені до загибелі, оскільки їх діяльність базувалася на замовленні товарів із далеку поштою чи перевезенні їх залізницею. Проте, залізничні станції стояли або серед степу, або в селах, де не було гуртових складів для зберігання товару, а поштові доставки були такими недосконалими, що кооперативам доводилося місяцями чекати свій вантаж. Тому «райони» не справилися з поставленими завданнями і невдовзі розпалися.

Враховуючи такий негативний досвід, представник земства В. Ворников запропонував перенести центри об'єднань із сіл у міста чи містечка, організовуючи таким чином товариства гуртових закупівель [14, с. 17-18]. При них було запроваджено посади інструкторів, відкрито закупівельні контори. Останні закуповували товар у кількох посередників, спонукаючи їх конкурувати між собою. Тепер уже не товариства шукали для себе оптовиків (як у районних об'єднаннях), а навпаки, останні боялися втратити клієнтів. У червні 1912 р. в м. Балті було створено довідкове бюро, яке проводило систематичну реєстрацію 157 найменувань бакалійних товарів, що проходили через районні об'єднання. Це давало можливість зібрати інформацію про потреби кооперативів та масштаби торгівлі.

У Подільській губернії діяли такі закупівельні товариства: Вінницьке, Муровано-Куриловецьке Ушицького повіту, Проскурівське, Немирівське Брацлавського повіту, Тульчинське цього самого повіту [15, с.78], Жмеринське (перестало функціонувати влітку 1913 р.) [16, с.4], Бершадське Ольгопільського повіту [17, с.83-84], Деражнянське Літинського повіту [18, с.94] та Дунаєвецьке Ушицького повіту [19, с.287].

На момент створення Вінницьке товариство було матеріально слабким. Воно складалося лише з селянських кооперативів, не мало пайового капіталу й підтримки міських товариств. Однак, завдяки ентузіазмові кооператорів, за неповний рік свого існування (1912 р.) об'єднання отримало 1540 руб. прибутку [20, с.4] й поступово розширилося. Приблизно за такою самою схемою розвивалися Тульчинське, Проскурівське й Немирівське об'єднання. Іншим шляхом пішло Муровано-Куриловецьке. Тут відносно сильне містечкове споживче товариство, кероване інтелігенцією, почало за власною ініціативою допомагати селянським кооперативам [15, с.79]. Офіційно про створення об'єднання було проголошено згодом, у лютому 1913 р. [21, с.4].

Незважаючи на енергійну роботу закупівельних товариств, об'єднання навколо них не стало масовим. Подільські союзи були надто дрібними, володіли мізерним капіталом і не могли задовольнити вимоги кооперативів [5, с.102].

Крім місцевих об'єднань, було здійснено спробу об'єднати споживчі кооперативи на губернському рівні. На Київщині дану ідею було реалізовано шляхом створення у 1908 р. Київського союзу споживчих товариств (далі КССТ). Статут об'єднання було складено за зразком установчого документу Московського союзу споживчих товариств (далі – МССТ) [22, арк.11]. Керівниками об'єднання стали: О. Гдешинський (голова), священик Т. Добрянський, губернський агроном І. Черниш, Й. Волошиновський, І. Тихомиров, А. Ярошевич, Д. Тихомиров [23, арк.23].

Із перших днів свого існування союзу доводилося стикатися з проблемами. Оскільки дрібні й бідні споживчі товариства Київщини не могли робити великі внески, КССТ вдалося назбирати для пайового капіталу тільки 3 тис. руб., яких було не достатньо для організації такого масштабу. З 220 товариств, що входили в КССТ, до початку 1911 р. пайові внески зробили тільки 115 [5, с.92].

Другою проблемою стало те, що, відповідно до статуту, діяльність КССТ мала поширюватися тільки в межах Київської губернії. Спочатку товариства-члени КССТ намагалися купувати все тільки через нього. Та невдовзі кооперативи, значно віддалені від Києва, побачили, що закуповувати товар за посередництва Союзу дорожче, ніж самотужки у власному повіті. Вони відмовилися від послуг КССТ. Натомість до Союзу

звернулися близькі до Києва кооперативи Полтавщини, Волині й Чернігівщини, але, за статутом, вони не мали права бути членами об'єднання, тому купували в Союзі, але не могли внести до нього свої кошти [24, с.176].

Через брак пайового капіталу, КССТ довелося розпочати роботу з комісійних операцій – у січні 1909 р. У травні того ж року було відкрито власний гуртовий склад [25, с.147]. Протягом 1909 р. з нього продано союзним товариствам товару на суму 88100 руб., не союзним – на 51600 руб.

Протягом першого року роботи Союз зазнав збитків у розмірі 1535 р. На заваді стали недосвідченість кооператорів, великі витрати на управління при малому обігові, здійснення комісійних і посередницьких операцій, які давали мало прибутку [26, с.101]. Ці недоліки в подальшому спричинили загибель губерньського об'єднання.

Для полегшення роботи КССТ у Києві було влаштовано товариство «Самодопомога», завданням якого було влаштування магазинів, їдалень, пропагування кооперації тощо. Дивіденди і премії на забір мали відраховуватися на потреби бідних киян, прибуток – Київському союзові [27, с.13-14]. КССТ друкував часопис «Наше дело», який містив багато актуальної інформації, але через те, що видавався російською мовою, не набув популярності серед простих сільських кооператорів [28, с.3]. Тому в грудні 1909 р. з'їзд уповноважених КССТ зобов'язав редакцію журналу додатково друкувати статті українською мовою [29, с.1].

Протягом 1910 р. об'єднання знову зазнало збитків на 14 тис. руб. [30, с.429] і опинилося на межі банкрутства. На покриття боргів Московський союз споживчих товариств надав йому позику [31, с.131]. За це МССТ вимагав передачі торговельних операцій та всього майна КССТ до його компетенції. Київському союзові мала залишитися тільки неторговельна діяльність: просвітницька й організаційна. Перебуваючи в безвиході, 10-11 травня 1911 р. збори уповноважених товариств КССТ прийняли умови Москви [32, с.17].

У такий спосіб Московський союз споживчих товариств відкрив у Києві свою торговельну агентуру, яку об'єднав із Бюро Київського союзу в Київський районний центр. Його очолював завідувач (агент), призначуваний із Москви. З його допомогою, а також через комісію й спеціальних уповноважених, МССТ міг контролювати усі справи об'єднання [33, с.64-65]. Згодом Московський союз забажав змінити такий порядок, оскільки вважав його занадто демократичним. Коли члени Київського союзу не погодилися, правила було скасовано взагалі. Як результат – у лютому 1913 р. в агентурі Київського союзу введено колективне управління у вигляді колегії [34, с.98, 100], яка формально управляла справами, оскільки її функції зосереджувалися тільки на питаннях внутрішнього розпорядку. Реальним керівником став агент Бюро, який міг у будь-який час накласти вето на рішення колегії [35, с.12].

КССТ як організаційний осередок проіснував до 1913 р. Його робота полягала в просвітницькій діяльності: інструктування, видавнича справа, організація навчання у практичній «крамниці-школі» для підготовки працівників, комплектування кооперативного музею, пропагування, проведення виставок тощо. Він мав двох інструкторів, яких викликали в кооперативи тільки в крайніх випадках, оскільки вони фізично не могли справитися з величезним обсягом роботи. Для збільшення чисельності інструкторського персоналу не вистачало коштів [36, с.4-5].

У 1913 р. КССТ остаточно передав свої справи Київській агентурі МССТ. Таким чином, діяльність першого губерньського споживчого союзу у Правобережній Україні завершилася невдало. Єдиною об'єднавчою установою такого рівня залишилося представництво МССТ. Але його робота не завжди відповідала інтересам української кооперації. Наприклад, москвичі пообіцяли повертати до Києва зі щорічних відрахувань місцевої кооперації не менше 1800 руб. на культурно-освітні потреби споживчих товариств, але обіцянка залишилася на папері, бо гроші осідали у Москві [37, с.6].

На перше січня 1914 р. із 999 товариств, що перебували в МССТ, близько чверті розташовувалися на українських землях. Із них 54 – на Київщині, 21 – на Поділлі, 13 – на Волині. Вся Російська імперія поділялася Московським союзом на 20 районів. Кожен із них мав у Союзі свого представника, який входив до складу «великого бюро» із 20 осіб. Правобережні губернії разом із Полтавщиною та Чернігівщиною належали до XIII-го району [37, с.4-5]. У грудні 1913 р. його представником було обрано І. Тихомирова [38, с.19].

Таким чином, Московський союз претендував на статус всеросійської центральної кооперативної установи. Однак на практиці він не став такою з ряду причин. По-перше, домінуючу роль у МССТ відігравали представники кооперативів Московської губернії, які через географічну близькість були найкраще представлені в Союзі [23, арк.11]. Із 250 осіб, що входили до зборів уповноважених, більше половини представляли Москву. Тому Союз не виражав інтересів всієї російської кооперації. По-друге, при значній чисельності споживчої кооперації у масштабах імперії, МССТ фізично не міг задовольнити всі потреби окремих товариств. Тому навіть росіяни висловлювали невдоволення роботою Московського об'єднання [37, с.5-9]. Українці на одному з зібрань уповноважених МССТ виступили за демократизацію управління Союзу [38, с.10].

Зміст українських пропозицій неодноразово висловлював М. Стасюк. Замість недієздатних зборів уповноважених він пропонував запровадити делегатські збори у кількості 150-200 осіб, а також внести у статут МССТ право на проведення з'їзду представників не тільки в Москві, й а у інших містах держави (за прикладом Німеччини та Австрії) [39, с.4-5].

Таким чином, у споживчій кооперації більш результативно працювали невеликі місцеві союзи. Оскільки для спільної закупки та збуту треба було починати з малих районів, великі союзи в цей період не отримали широкого розвитку: робота Київського союзу споживчих товариств закінчилася крахом, організація Подільського губерньського союзу намічалася в перспективі, самі кооператори визнавали його створення в аналізований період передчасним (пересвідчившись у цьому на прикладі Київського союзу). На одному з подільських губерньських з'їздів було розроблено схему консолідації кооперативів: створення споживчих

товариств ставало першим етапом, організація міцних місцевих союзів – другим. І лише на третьому етапі ставалося завдання об'єднати всю споживчу кооперацію губернії в Подільський союз споживчих товариств [6, с.23-24].

Натомість у кредитній кооперації найбільш доцільними були саме крупні союзи, оскільки лише великі райони дозволяли розгорнути масштабну фінансову діяльність, отримати великі кошти, давали можливість кооперативам отримати дешевий кредит. Створення такого об'єднання у Правобережній Україні розпочалося 1899 р.у Вінниці, де, з ініціативи Х. Барановського, пройшла нарада представників Київського, Вінницького, Житомирського й Дзєнгелівського ощадно-позичкових товариств. На ній було розглянуто питання про створення Союзу кредитних кооперативів для трьох губерній Правобережжя. Влітку 1905 р. було прийнято статут об'єднання [31, с.130; 41, с.28], який офіційно затверджено 1907 р. Однак умови статуту дещо відрізнялися від тих, які кооператори подавали на затвердження. Союз отримав вузькі функції: він не був юридичною особою, а тільки виступав у ролі посередника між товариствами. Щоб змінити ситуацію, 1908 р. кооператори послали на затвердження новий статут, який надавав установі ширших повноважень [41, с.28]. Його було схвалено тільки 1911 р., а до того часу Київському союзові довелося діяти в доволі складних умовах.

Незважаючи на назву, об'єднання розташовувалося не в Києві, а в Дзєнгелівці (переїхати до Києва влада не дозволила). Протягом 1908 р. союзними товариствами (яких тоді нараховувалося тільки чотири) було придбано 1 сівалку, 60 плугів, 100 кіс (всього на суму 1493 руб.) [42, с.184]. У 1909 р. об'єднання відкрило два своїх відділення: в Умані й Козятині. В 1910 р. Уманське відділення закрили як збиткове [43, арк.20г].

Щоби вступити до Союзу, товариство мало пройти ревізію, після чого загальні збори уповноважених (до них входило по три представники від кожного кооперативу) вирішували, чи приймати товариство до об'єднання. Вступний внесок становив 100 руб., плюс 50 коп. внеску на кожного члена для створення пайового капіталу. Товариства чисельністю менше 500 осіб могли виплачувати внесок протягом 5 років [44, с.5].

Із 13 липня 1911 р. [31, с.28] Київський союз установ дрібного кредиту («Союзбанк») перейшов на новий статут, який надавав йому право на банківську діяльність і дозволяв перенести центр до Києва [31, с.130]. Цей статут розширював права Союзу, але його умови знову відрізнялися від поданого на затвердження кооператорами проекту. Наприклад, із банківських операцій дозволялися тільки вклади і позики. Допускалося здійснення посередництва зі збуту й закупівлі. Ревізори об'єднання отримували функції інструкторів. Вступний внесок зменшувався до 50 руб. [45, с.10-11].

Найважче Союзу давалися посередницькі операції. Посередництво зі збуту хліба та ремісничих виробів перебувало в зародковому стані, постачання лісоматеріалів і закупівля худоби проходили невдало. У 1913 р. Союз намагався налагодити збут сільськогосподарської продукції (наприклад, масла, виготовленого артілями), однак це було складно без знання справи на місцях [46, с.251]. Із посередництва найбільшого розвитку набуло придбання сільськогосподарських машин. У 1912 р. через Союз товариства придбали 50 жаток, 2 снопов'язалки, кілька машин для очищення й сортування зерна, нафтових двигунів.

«Союзбанк» допомагав селянам купувати землю, займався страхуванням від пожеж [47, с.132], доставкою буряків на цукрозаводи, мав власний залізеливарний завод у Таращі, 14 ремонтних майстерень [31, с.130]. У травні 1914 р. при Союзі запровадили посаду юрисконсульта, щоб вести судові справи й давати юридичні поради [48, 18].

Важливе місце посідала видавнича діяльність установи. В 1912 р. Союз розпочав видання всеросійського органу кредитної кооперації «Хроніка установ дрібного кредиту» [4, с.149] та журналу «Сплотчина» [49, арк.4], що перед тим виходили у Петербурзі. Редактор цих журналів О. Беретті переїхав до Києва й був обраний головою ради Київського кредитного союзу [41, с.29]. У відповідь на пропозицію О. Беретті, керівництво Союзу постановило з 1912 р. взяти на себе публікування цих видань за власний рахунок. Головним редактором залишився Беретті, його заступником – Й. Волошиновський. Кошторис журналів становив 9 тис. руб. [50, арк.1-1 зв., 3; 51, арк.10-10 зв.].

У 1913 р. Київський кредитний союз почав видавати власний часопис «Муравейник-Комашню», спочатку російською й українською мовами, а після 1917 р. – тільки українською [52, арк.1-13в].

Протягом короткого періоду «Союзбанк» став фінансовим центром не тільки Київщини, а й усіх українських земель. Обігами він перевищував інші кредитні союзи Російської імперії. У 1913 р. у його складі нараховувалося 102 товариства, баланс становив 2 млн. 126 тис. 97 руб. У травні 1912 р. з'їзд уповноважених Київського кредитного союзу постановив приєднатися до міжнародної кооперативної спілки, до якої вступали центральні союзи багатьох держав [53, с.379].

Таким чином, на початку ХХ ст. кооперація Правобережної України досягла такого ступеня розвитку, коли об'єднання у союзи стало можливим і необхідним. Союзи мали місце в галузі споживчої і кредитної кооперації. Споживчі товариства були дрібними, володіли малим оборотним капіталом, тому об'єднання на рівні кількох товариств дозволяли спільно закуповувати товар більшими партіями за нижчою ціною. Разом з тим, та ж слабкість споживчих товариств не давала можливості організовувати крупні об'єднання на губерньському рівні. На заваді стояла також бюрократична влада, негнучка політика якої не дозволяла переорієнтовувати діяльність об'єднань на потреби ринку.

Натомість для кредитної кооперації Правобережжя найбільш сприятливою формою об'єднання став саме крупний союз. Це було зумовлено природою даного виду кооперації: район діяльності кредитних і ощадно-позичкових товариств апіорі ширший, ніж споживчих. Завдяки вмілому керівництву та свідомому ставленню кооператорів до своєї справи такий союз домогся значних успіхів.

Джерела та література

1. Марочко В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1928 pp.) / В. І. Марочко. – К.: Kots Publishing, 1995. – 224 с.
2. Фареній І. А. З історії становлення кооперативного руху в Наддніпрянській Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) / І. А. Фареній. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2003. – 144 с.
3. Фареній І. А. Кооперативний рух у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX століття: автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / І. А. Фареній. – Інститут історії України НАН України, К., 2009. – 38 с.
4. Корелин А. П. Сельскохозяйственный кредит в России в конце XIX – начале XX в. / А. П. Корелин. – М.: Наука, 1988. – 262 с.
5. Височанський П. Начерк розвитку української споживчої кооперації (Дорадянська доба) [У 2 ч.] / П. Височанський. – Катеринослав: Книгоспілка, 1925. – Ч. 1. – 180 с.
6. Ворников В. Из истории и теории Подольской потребительской кооперации (к вопросу об условиях организации потребительных обществ и их объединений) / В. Ворников // Экономическая жизнь Подолии. – 1914. – № 14. – С. 10-24.
7. Державний архів Київської області. – Ф. 1. – Оп. 29. – Спр. 117. – 1912. – 44 арк.
8. Отчет о деятельности Бюро Почаево-Волынского Союза русских потребительных обществ за время с 8 июля 1910 г. до 1 января 1911 г. (1-й год существования) // Почаевский листок. – 1911. – № 6. – С. 22-24.
9. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 442. – Оп. 640. – Спр. 453. – 1910-1911. – 22 арк.
10. Бородаєвський С. В. Теорія і практика кооперативного кредиту / С. В. Бородаєвський. – Подєбради: Видання «Видавничого товариства при Українській Господарській Академії в Ч.С.Р.» – 367 с.
11. Шлапак А. Районне зібрання в г. Сквирі / А. Шлапак // Наша кооперація. – 1913. – № 20-21. – С. 24-25.
12. Кооперативна хроніка // Муравейник-Комашня. – 1914. – № 25-26. – С. 412-413.
13. Совещание представителей потреб. о-в Житомирского уезда 30 мая // Наше дело. – 1913. – № 9. – С. 20-23.
14. Ворников В. Потребительская кооперация в Подольской губернии / В. Ворников // Экономическая жизнь Подолии. – 1913. – № 1. – С. 13-28.
15. Меркулов А. Кооперативное движение в России / А. Меркулов // Вестник кооперации. – 1913. – Кн. 7. – С. 78-94.
16. Местная хроника // Подолия. – 1913. – № 55. – С. 4.
17. Кооперативная жизнь // Экономическая жизнь Подолии. – 1913. – № 20. – С. 78-85.
18. Кооперативная жизнь // Экономическая жизнь Подолии. – 1913. – № 21-22. – С. 92-95.
19. Лановик Б. Д. Історія господарства: Україна і світ / Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. – К.: Вища школа, 1995. – 480 с.
20. Местная хроника // Подолия. – 1913. – № 21. – С. 4.
21. Местная хроника // Подолия. – 1913. – № 20. – С. 3-4.
22. ЦДІАК України. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 501. – 1913. – 180 арк.
23. ЦДІАК України. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 1940. – 1909-1911. – 37 арк.
24. З'їзд Київського союзу потребительських крамниць // Засів. – 1911. – № 12. – С. 176-177.
25. Шапиро И. А. Руководство по всем отраслям кооперации. Теория, практика и история потребительской, кредитной, производительной и сельскохозяйственной кооперации / И. А. Шапиро. – СПб.: Кн-во «Прометей» Н.Н.Михайлова, 1913. – 167 с.
26. Меркулов А. Кооперативное движение в России / А. Меркулов // Вестник кооперации. – 1911. – Кн. 1. – С. 91-106.
27. О Киевском потребительном о-ве «Самопомощь» // Газета. – 1909. – № 7. – С. 13-15.
28. Колісниченко Ю. Лист до редакції (Про кооперативну справу) / Ю. Колісниченко // Рада. – 1909. – № 291. – С. 3.
29. К очередному общему собранию // Наше дело. – 1910. – № 1. – С. 1.
30. А. С. Про з'їзд повномочних товариських крамниць / А. С. // Рілля. – 1911. – Ч. 15. – С. 429-431.
31. Витанович І. Історія українського кооперативного руху: Із праць історично-філософської секції НТШ / І. Витанович. – Н.-Й., 1964. – 624 с.
32. Вниманию потребительных обществ // Газета – 1911. – № 21. – С. 17-18.
33. Меркулов А. Кооперативное движение в России / А. Меркулов // Вестник кооперации. – 1913. – Кн. 1. – С. 61-74.
34. Гдешинский А. П. По пути к автономии (письмо из Киева) / А. П. Гдешинский // Вестник кооперации. – 1913. – Кн. 6. – С. 97-104.
35. И. Т. По вопросу о коллегиальном управлении в Киевской Агентуре / И. Т. // Наше дело. – 1913. – № 2. – С. 11-13.
36. К очередному общему собранию // Наше дело. – 1912. – № 3. – С. 4-5.
37. Краєвий Я. До питання про споживчо-кооперативне союзнє будівництво / Я. Краєвий // Наша кооперація. – 1914. – № 2. – С. 3-9.
38. Тихомиров И. XXVI-е собрание уполномоченных Московского Союза / И. Тихомиров // Наше дело. – 1913. – № 2. – С. 13-19.
39. Стасюк М. Про зміну статута Московського Союзу товариських крамниць / М. Стасюк // Наша кооперація. – 1913. – № 4. – С. 2-5.
40. Сарбей В. Г. Національне відродження України [Україна крізь віки. Т. 9]. / В. Г. Сарбей – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.
41. Історія української кооперації. Витяги з лекцій, читаних на кооперативних курсах укр. сел. спілки в Празі Я.Грабовим. – Прага: Видання української селянської спілки в еміграції в Ч.-С.Р., 1924. – 72 с.
42. Отчет Киевского Союза сс. и кр. т-в за 1908 год // Хроника учреждений мелкого кредита. – 1909. – № 8. – С. 184.
43. ЦДІАК України. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 269. – 1910. – 57 арк.
44. Реннинг Р. Ф. Киевский союз ссудо-сберегательных и кредитных товариществ / Р. Ф. Реннинг // Газета. – 1909. – № 7. – С. 4-6.
45. Л. Чрезвычайное собрание уполномоченных Киевского союза ссудо-сберегательных и кредитных товариществ / Л. // Газета. – 1911. – № 41. – С. 10-12.
46. До чергових зборів Київського Кредитового Союзу // Муравейник-Комашня. – 1913. – № 16. – С. 249-251.
47. Разное // Хроника учреждений мелкого кредита. – 1912. – № 8. – С. 131-132.
48. Ко-ко А. На зборах уповномочених Київського Кредитового Союзу / А. Ко-ко // Наша кооперація. – 1914. – № 9. – С. 16-18.
49. Державний архів м. Києва – Ф. 161. – Оп. 1. – Спр. 4. – 1911. – 11 арк.
50. ЦДІАК України. – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 404. – 1911-1914. – 13 арк.
51. ЦДІАК України. – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 413. – 1911-1912. – 3 арк.
52. ЦДІАК України. – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 327. – 1912-1917. – 14 арк.
53. По Україні // Рілля. – 1912. – Ч. 14. – С. 379-380.

Магась-Демидас Ю. И. Развитие кооперативных объединений в Правобережной Украине в начале XX века

В статье рассмотрен процесс консолидации кооперативных учреждений Правобережной Украины в начале XX в., который заключался в создании союзов различного масштаба. Проанализированы факторы, побудившие кооператоров к организации объединений, достижения кооперативов в данной сфере, а также факторы, которые не позволяли кооперативным объединениям развернуть работу в полном объеме. Охарактеризовано появление и развитие союзов в двух отраслях кооперации: потребительской и кредитной. Прослежены региональные особенности данного процесса в трех правобережных губерниях: Киевской, Подольской и Волынской.

Ключевые слова: Правобережная Украина, общество оптовых закупок, районное объединение, союз потребительских обществ, Киевский кредитный союз.

Magas'-Demydas Yu. I. Development problems of the cooperative unions on the Right-bank Ukraine at the beginning of the XXth Century

The article overviews the right-bank Ukraine cooperative unions' consolidation process at the beginning of the XX-th century that was founded on the unions' creation of different scale. The factors that encouraged the co-operators to create the unions, cooperatives' achievements in this sphere as well as the factors, which prevented the cooperative union to work at its full potential, are analyzed. The Unions' appearance and its development in two cooperative spheres: consumer and credit is characterized. The Regional peculiarities of the given process at three right-bank Ukraine's regions (Kyiv, Podillya and Volyn') are observed.

Keywords: Right-Bank Ukraine, regional wholesale union, district organization, consumer association union, Kyiv credit union.

УДК 37.014.52:281.9(470)(477.5)"311"

І. М. Петренко

**ПОСТАТЬ ЄПІСКОПА СИЛЬВЕСТРА (ІУСТИНА ОЛЬШЕВСЬКОГО)
У РОЗВИТКУ ЦЕРКОВНО-ОСВІТНЬОЇ СПРАВИ ПОЛТАВСЬКОЇ
ЄПАРХІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

У статті досліджується педагогічна, наукова та громадська діяльність спостерігача церковних шкіл Полтавської єпархії І. Л. Ольшевського, який проявив себе як учитель, законовчитель і керівник церковнопарафіяльної школи, вчений-богослов, місіонер, єпархіальний спостерігач. Різноманітна діяльність І. Л. Ольшевського мала велике значення для організації церковно-шкільної справи у Полтавській єпархії. Його ім'я повинно зайняти гідне місце серед інших талановитих педагогів краю.

Ключові слова: Іустин Ольшевський (єпископ Сильвестр), церква, церковнопарафіяльні школи, братства, місіонерська діяльність.

Питання про діяльність єпархіального спостерігача церковних шкіл Полтавської єпархії І.Л. Ольшевського є одним із маловивчених. Однак досягнення цієї непересічної особистості, педагога, священика, місіонера, протоієрея, єпископа дають підстави вважати його одним із видатних, але незаслужено забутих організаторів церковно-шкільної справи та поставити це ім'я поряд з іменами відомих педагогів С.І.Миропольського, М.М.Страхова, С.І.Рачинського. Життя цієї людини було насичене активною участю у освітній сферах, громадській та церковній.

Діяльність І.Л. Ольшевського, зокрема його внесок у розвиток церковно-шкільної справи Полтавської єпархії наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття, належать до маловивчених проблем. Проте існує певна кількість праць, які так чи інакше торкалися цієї особистості, і без їх наявності дане дослідження було б не можливе. Зокрема, у працях відомого полтавського історика дореволюційних часів І.Ф.Павловського «Полтавцы. Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители: (опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в.)», «Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века», «Первое дополнение к краткому биографическому словарю ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века» вміщено біографічні дані про І.Л.Ольшевського, а також лаконічна характеристика його літературних творів [1; 2; 3]. Однак, у даних працях стисло подано дані про І.Л.Ольшевського, І.Ф.Павловський не ставив своїм завданням дати достатню характеристику його шкільної діяльності та ролі у функціонуванні церковнопарафіяльних шкіл Полтавської єпархії.

У роботі В.Н. Жук і Г.Д. Сердюка „Перлина Козельщини” є згадки про І.Ольшевського, як про єпархіального спостерігача церковних шкіл Полтавської губернії [4]. Зокрема, розповідається про його підтримку жіночої церковнопарафіяльної школи при Козельщинському Різдва Богородиці жіночому монастирі. Ці дані допомогли автору краще охарактеризувати просвітницьку діяльність І.Ольшевського.

Найновішим дослідженням, що присвячене І.Л.Ольшевському є стаття „Святой священномученик Сильвестр, епископ Прилуцкий, викарий Полтавской епархии (память 26 февраля)”, вміщена у газеті „Відомості Полтавської єпархії” за 2002 рік [5]. Автор у ній наводить нові, не відомі широкому загалу факти